

David Hume: Beszélgetések a természetes vallásról

Fordította: Harkányi András. Jegyzetek és kísérő tanulmány: Ludassy Mária. Atlantisz, Budapest, 2006. 166 old., 2295 Ft

Noha David Hume főműve, az *Értekezés az emberi természetről* Bence György fordításában már harminc évvel ezelőtt megjelent (Gondolat, Bp., 1976.; s most újra: Akadémiai, Bp., 2006.), az utóbbi években napvilágot látott kötetek örvendetes módon gazdagították azt a képet, amelyet a hazai olvasó a XVIII. század minden bizonnyal legjelentősebb skót – és talán legszeretreméltóbb európai – filozófusáról kialakíthat. Az újabb hullám a már Hume életében is nagy sikert arató esszék kiadásával indult, két kötetben, Takács Péter magyarításában (Atlantisz, Bp., 1992., 1994.); legutóbb pedig legkiérleltebb morálfilozófiai műve, a *Tanulmány az erkölcs alapelveiről* látott napvilágot Babarczy Eszter és Miklósi Zoltán fordításában (Osiris, Bp., 2004.). A szerzője életében csak kézirat formában létező *Beszélgetések a természetes vallásról* Hume vallásfilozófiai gondolatainak legizgalmasabb és legszellemesebb összegzése. A lélek halhatatlanságának, az istenség fogalmának, a vallási csodáknak a problémáját más műveiben is érinti: az *Értekezésben*, valamint ennek első kötete átdolgozott változatában, a *Tanulmány az emberi értelemről* (ford. Vámosi Pál, Magyar Helikon, Bp., 1973.) című könyvében, s persze több esszéjében is. Az istenség létezéséről és természetéről szóló filozófiai elmélkedések leghosszabb és legkritikusabb kifejtését mégis a most megjelent írás tartalmazza. Úgy gondolom, szerencsés lett volna azt a kiadói gyakorlatot követni, amely a *Beszélgetésekkel* egybekötve közli az ugyancsak az 1750-es évek első felében írt másik művét, *A vallás természettörténetét* is, amelyben a vallás jelenségét történeti, lélektani

és szociológiai szempontból vizsgálja – de ne legyünk telhetetlenek! A *Beszélgetések* egyik utolsó fejtegetésében így fogalmazódik meg ez a különbség: „Az igaz vallás, elismerem, nem jár [o]ly[a]n veszedelmes [politikai] következményekkel [mint a közönséges vallás vagy babonáság], nekünk azonban a vallást úgy kell tekintenünk, amilyenek általában a gyakorlatban mutatkozik, s így itt szükségtelen is kitérnem a teizmusra mint elméleti felfogásra, amelynek, mivel maga is a filozófia egy fajtája, a filozófiához hasonlóan jótékony hatása van, ám ugyanúgy megvan az a hátránya, hogy a legtöbb ember számára mindig is elérhetetlen marad.” (129. old.) Az e kijelentést megelőző tizenkét részes beszélgetés témája éppen a maguk értelmére támaszkodni tudó és merő kevesek számára hozzáférhető filozófiai teizmus, miképp a közönséges vallási hívések természetrajzával az általam hiányolt másik mű foglalkozik részletesen.

Az 1779-ben posztumusz megjelent *Beszélgetések* mintája Hume kedvenc római filozófusának, Cicerónak a *De natura deorum* (*Az istenek természete*) című dialógusa. A számos párhuzam közül a három szereplőre komponáltság a legszembetűnőbb. A sztoikus Balbusnak (akinek mestere Kleánthész) Hume-nál Cleanthes és az ő „szabatos filozófiai észjárása” felel meg; az akadémikus Cottának (aki larisszai Philón tanítványa) Philo és az ő „könnyelmű szkepticizmusa”; s végül a bornírt epikureus Velleiusnak Demea és az ő „hajlíthatatlan ortodoxiája” (9. old.). Ha a korabeli filozófiai szövegeket vesszük, akkor Cleanthes leginkább az *Analogy of Religion* (1736) szerzőjének, Joseph Butlernek az elveit közvetíti; Philo kritikai hangja – és számos ellenvetése – az előző század szellemes franciáját, a *Dictionnaire historique et critique* (1695–1997) szerzőjét, Pierre Bayle-t idézi; Demea kissé eklektikus vaskalaposága mögött leggyakrabban Samuel Clarke-ot, olykor Nicolas Malebranche-t fedezhetjük fel. A *Beszélgetések* közvetlen és a későbbi recepciója is azt a kérdést tartotta elsődlegesnek, hogy valójában ki beszél Hume nevében? A filozófiai dialógus műfaja nem volt különösebben divatban már

ekkortájt, annak ellenére, hogy kitűnő példáit találhatjuk Lord Shaftesbury *Moralistáitól* George Berkeley *Hülasz és Philonuszán* vagy Alciphronján át Denis Diderot *Rameau unokaöccséig*. Azonban sem Platón, sem Cicero dialógusaiban, sem e modern filozófusoknál nem merült fel sohasem (legalábbis soha nem ilyen élesen) az a kérdés, hogy ki a szerző szócsöve? Hume viszont feladta a leckét: Cleanthes vagy Philo? A harmadik beszélgetőtárs, Demea, aki nagy magabiztossággal adja elő a vallási kézikönyvek közhelyeit (majd az utolsó előtti beszélgetés végén sértve távozik), nem merül fel esélyesként, noha, bosszantó módon, még az ő szájából is hallunk olyan tanokat, amelyeket joggal tarthatunk Hume sajátjainak (vö. például az emberi lélekről és működéséről mondottakat: 48. old.). A kérdés tehát továbbra is az, vajon a mérsékelt, őszintén istenhívő Cleanthes, avagy a szkeptikus, ironikus, minden ellenkező kijelentése dacára az ateizmus gyanújába keverhető Philo fejtegetéseit tulajdoníthatjuk-e a skót mesternek? Így az sem meglepő, hogy nem derül ki világosan, végül ki viszi el a pálmát. Ugyanis Philo, lehengető és szellemes kritikái után, váratlanul visszavonul az utolsó beszélgetésben, majd a narrátor, a fiatal Pamphilus Cleanthes „hozza ki győztesnek” (a fiatalember persze Cleanthes tanítványa, ami azért kétségeket ébreszthet elfogulatlanságát illetően). Tehát Demea idejekorán kivonul, Cleanthes több kérdésben is meghátrál és beismeri tanácstalanságát, Philo pedig helyenként saját maga nevezi erőltetett gáncsoskodásnak érveit.

Anélkül, hogy megnyugtató válaszokat próbálnék adni ezekre a kérdésekre, szeretném felhívni a figyelmet a beszédhelyzetre. Valójában nem egy klasszikus *filozófiai dialógust* olvasunk, amelynek mintája mindenekelőtt Platón, hanem egy *társalgást*, amely Lord Shaftesbury filozófiai modorában zajlik. Mindjárt az elején tudtunkra adatik: egy dialógust írónak arra kell törekednie, hogy minél fesztelenebbé tegye a társalgást, hogy elfeledtesse, itt a szerző szól az olvasóhoz. S még inkább óvakodnia kell attól, hogy a tanító és a tanítvány sze-